

Дејан Д. Антић¹
Милена Коцић²

Универзитет у Нишу – Филозофски факултет

ПОГЛЕД НА СРПСКО-БУГАРСКЕ ОДНОСЕ 1914/1915. ГОДИНЕ^{3*}

Резиме: Избијањем Другог балканског рата 1913. године долази до прекида дипломатских односа Краљевине Србије и Краљевине Бугарске. Некадашњи савезници и партнери, захваљујући супротстављеним војним и политичким интересима, постају отворени непријатељи. Предмет интересовања овог рада јесу сегменти из српско-бугарских односа након балканских ратова 1912/1913, а посебно после обнављања дипломатских контаката јануара 1914, све до јесени 1915. године. Нарочита пажња посвећена је покушајима политичког руководства из Софије да негативном пропагандом произведе дестабилизацију безбедносне ситуације у новоослобођеним крајевима Србије, као и држању бугарске Краљевине према аустро-немачкој агресији на Србију током друге половине 1914. године. Разматран је и став званичне Софије према балканској политици Централних сила на почетку Првог светског рата, све до бугарског приступања том блоку у септембру 1915. године.

Кључне речи: Краљевина Бугарска, Краљевина Србија, пропаганда, новоослобођени крајеви, рат

Велике победе српске војске код Куманова, Битоља, Прилепа и Брегалнице омогућиле су Србији да територију Старе Србије и Македоније после вишевековног ропства врати у своје државно-правне оквире. Успех у балканским ратовима осим њеног територијалног увећања допринео је јачању међународног угледа Србије у свету, учвршћивању улоге балканског Пијемонта коју је имала код словенског становништва под Аустро-угарском окупацијом и побољшању положаја међу балканским државама. С друге стране, Бугарска која се заједно са Србијом у Првом балканском рату борила против Турске, из Другог балканског рата изашла је поражена (Екмечић, 2008: 346). Остала

1 dejan.antic@filfak.ni.ac.rs

2 milena.kocic@filfak.ni.ac.rs

^{3*} Рад је урађен у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

је рањена и лишена вековне тежње да успостави превласт над Македонијом и Тракијом, те тиме оконча своје „национално уједињење“. Букурешким уговором о миру била је спречена за предузимање даљих војничких акција према поменутиим територијама, а њена освајања сведена су на област Пиринске Македоније и мањи део Тракије.⁴ Бугарска дипломатија 1913. године није имала пуно простора за маневрисање. Преостало јој је само да будно мотри на политичка збивања у Европи и чека својих пет минута за освету и реванш.

Дипломатски односи Србије и Бугарске прекинути почетком Другог балканског рата обновљени су у јануару 1914. године поновним отварањем српског посланства у Софији.⁵ Истог месеца уследила је и прва посета српског отправника послова председнику бугарске владе. Србија је настојала да нормализује односе са суседом, док се у владиним круговима Бугарске још увек осећало велико огорчење и затвореност. Такво расположење бугарских власти подстицао је и све јачи утицај Двојне монархије у Софији.⁶ Поред дипломатског, и на осталим пољима 1914. осећало се захлађење односа међу два државана. Владдајући политички кругови у Софији нису сакривали отворену мржњу према Србији. У распиривању нетрпељивости предњачила је софијска штампа и њени листови *Дневник*, *Утро* и *Вечерна поща*. Кивни због пораза и губитка у рату, они су јавност обасипали измишљеним догађајима, сплеткама и интригама не би ли пред Европом створили негативну слику о Србима и изазвали немире у Старој Србији и Македонији. На страницама наведених бугарских листова често су се могле срести вести о „неделима српских војника и власти“. У мају 1914. године пласирана је вест о масакру над регрутима из новоослобођених крајева Краљевине Србије. О томе је српско Министарство иностраних дела информисао посланик у Бугарској, Чолак-Антић. Он је у телеграму упућеном Београду навео да бугарска штампа пласира вест како су у Ристовцу,⁷ Нишу и Крагујевцу, побијене читаве чете регрута из Македоније са тенденциозним раз-

4 *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*, I, 1876–1918, priredio: M. Stojkovic, Beograd 1998, док. бр. 87, стр. 179.

5 *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. VII, св. 1, 1/14. јануар – 30. април/13. мај 1914, приредили: В. Дедијер, Ж. Анић, Београд 1980, док. бр. 32, стр. 151.

6 *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. VII, св. 1, 1/14. јануар – 30. април/13. мај 1914, док. бр. 41, стр. 159.

7 Ристовац је насељено место у данашњем Пчињском округу. После Берлинског конгреса 1878. године надамак Ристовца пролазила је линија разграничења између Србије и Турске, док је у самом месту била смештена српска гранична караула. Након ослобођења Старе Србије и Македоније ово место губи стратешки значај и у њему више нема концентрисања већих војних јединица.

матрањем. Такво писање имало је осмишљен задатак да угрози углед српске војске и изложи је компромитацији. Одмах после објављивања поменутих новинских оптужби званични српски органи демантовали су њихово тврђење истичући да у Ристовцу и нема војске, док у Крагујевцу и Нишу није било побуна.⁸ У вези са тим оптужбама и београдска штампа је на наводе бугарских листова одговорила свом жестином. Београдски лист *Политика* је у свом уводном тексту разоткрио крајње намере бугарских новина које су писале о „десетковању македонских регрута у гарнизону код Ристовца“,⁹ а да пре тога нису ни биле довољно информисане о (не)постојању било каквог гарнизона у поменутом месту.

Осим политичких и новинарских сплеткарења присутно је било и директно угрожавање безбедоносне ситуације у пограничним областима. Бугари су улагали максималне напоре не би ли изазвали нереде и компромитовали српску управу у новоослобођеним крајевима. Циљ отварања нових сукоба у пограничним областима била су очекивања власти у Софији да ће погоршање стања довести до стране интервенције на тлу Вардарске Македоније¹⁰ и поновног отварања македонског питања.

Политику нетрпељивости према српском народу Софија није испољавала само према Србији. Такав правац њене политике био је усмерен и према Цетињу као престоници друге српске државе. Бугарска није могла да опрости Црној Гори њено учешће у Другом балканском рату на страни Србије. Због тога је уследило захлађење дипломатских односа између Софије и Цетиња, да би 22. априла 1914. бугарска влада донела одлуку о укидању свог посланства у Црној Гори. Одлука је предвиђала и да ће бугарски поданици у тој земљи после укидања њиховог дипломатског представништва своје послове завршавати преко аустријског посланства. Поводом тога дневни лист *Политика* је објавио чланак са насловом *Бугари и Цетиње* у којем је писало следеће: „Зна се врло добро, а знало се и раније какву је улогу имало бугарско посланство на Цетињу. Оно је било главни биро интрига против Србије и ту је давана последња братска глазура свим оним сплеткама и измишљотинама које је требало да ископају амбис мржње и неповерења између Београда и Цетиња. Данас, када је такво интригантно роварење постало немогућно, Бугари су, као практични људи, нашли за најпаметније да лики-

8 *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. VII, св. 1, 1/14. јануар – 30. април/13. мај 1914, док. бр. 636, стр. 793.

9 *Политика*, 31. мај 1914, бр. 3727, 1.

10 *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. VII, св. 1, 1/14. јануар – 30. април/13. мај 1914, док. бр. 641, стр. 796–797.

видару то посланство“.¹¹

Политичке прилике у Бугарској нису се одвијале у корист сила Антанте. Велики неуспеси у ратовима у којима је Бугарска изгубила 55.000 људи и доживела разарање националне економије са штетом већом од две милијарде лева, изазвали су неповерење према влади Стојана Данева. У јулу 1913. године Даневљева влада је смењена после чега је уследило формирање коалиционе владе либералних партија. Тада на политичку сцену поново ступа бугарски либерал Васил Радославов (Попов-Божилков, 2008: 291). Његовим доласком на чело владе, бугарска спољна политика мења свој проруски курс и поприма јасне прогерманске карактеристике.¹² Ново бугарско спољнополитичко опредељење може се сасвим сигурно тумачити као жеља Софије за ревизијом граница утврђених Букурешким миром. Пошто је Србија била у пријатељским односима са силама Антанте, очекивања бугарског политичког врха била су да ће сарадња са Аустроугарском и Немачком Бугарској омогућити остварење њених експанзионистичких циљева (Avramovski, 1985: 15). Томе у прилог ишло је отворено непријатељско држања Беча према Београду и Цетињу (Митровић, 2011: 187).

Још пре сарајевског атентата који је послужио Двојној монархији као повод за рат са Србијом, бугарски представници водили су преговоре о приступању блоку Централних сила. Аустроугарски посланик у Софији, гроф Тарановски непрестано је извештавао Беч да бугарска влада инсистира на повезивању Бугарске са Монархијом. Такви захтеви Софије крајем 1913. године нису представљали само политику њене нове владе, већ политику бугарске државе и њеног суверена који се лично залагао за успостављање чврстих односа са Бечом, а тиме и спровођење реваншистичког плана према Србији (Влахов, 1957: 80). Како је Аустроугарска имала у свом табору Румунију, а Немачка рачунала на подршку Грчке, оне нису биле у прилици да у потпуности изађу у сусрет бугарским плановима, већ се све сводило на преговоре и одлагања. Циљ германске политике био је формирање новог балканског блока у којем би се поред Бугарске нашле Румунија, Турска и Грчка и који би потпуно елиминисао руски утицај на полуострву. Ради постизања поменутог циља, Беч и Берлин су држали Бугарску у приправности и чекали повољан тренутак да је активирају (Avramovski, 1985: 19).

На Видовдан, 28. јуна 1914. године у Сарајеву се догодио атентат у којем је убијен надвојвода Франц Фердинанд, аустро-

11 *Политика*, 23. април 1914, бр. 3691, 2.

12 *Време безумља: документи о бугарским злочинима у врањском крају 1915–1918*, приредио: А. Трајковић, Београд, 1981, 11.

угарски престолонаследник (Антић, 2014: 172; Екмечић, 1989: 685). Атентант је извршио Србин, Гаврило Принцип, члан политичко-револуционарне организације Млада Босна (Јовановић, 1938: 17). Овај догађај је послужио властима у Бечу као изговор за објаву рата Србији, која је оптужена за покретање тајних послова усмерених против Аустроугарске. Као крајњи циљ тих послова наводило се уништавање основе државног поретка Хабсбуршке монархије (Митровић, 2004: 5). Прецизније, иза објаве рата крила се Аустроугарска тежња за уништењем Србије и потпуном германском доминацијом на Балкану.

Бугарска влада је прижељкивала рат Двојне монархије са Србијом. Готово сви бугарски листови после Видовдана 1914. године писали су без доказа о наводној директној умешаности званичног Београда у атентат. Лист *Народни права*, који је важио за орган владе Краљевине Бугарске, захтевао је у уводном чланку свог 136. броја од свих осталих држава „да се већ једном угаси огњиште из којег избијају искре за вечне пожаре и од куда се порађају идеје за невероватне грозне преступе, каквих су били жртве ерцхерцог Франц Фердинанд и херцогинја Хохонберг“.¹³ Јасно је да се радило о отвореним оптужбама против Србије и позиву на обрачун са њом.

Аустроугарски ултиматум и објава непријатељства српској држави¹⁴ пробудили су дух реваншизма код бугарског политичког врха. Већина бугарских писаних медија оправдавала је „суровост којом Двојна монархија чини свој одлучан поступак“¹⁵ према Србији. Краљ Фердинанд је тада оценио да су створени идеални услови за освету пораза на Брегалници и остварење великобугарских територијалних претензија према територији Македоније и деловима југоисточне Србије (Аврамовски, 1985: 23). Своја убеђења поткрепио је и поклапањем бугарских циљева са планом Берлина и Беча, према којем би након успеха германског војника против Срба, већи делови југоисточне Србије требало да буду уступљени Софији (Митровић, 2011: 313–315).

Током друге половине 1914. године преговори Беча и Берлина са Софијом кретали су се у позитивном смеру. Бугарска се није одрицала својих максималистичких циљева проширења територије на рачун Грчке, Турске и Србије, али је свесна последица које јој је таква политика донела 1913. године, одлу-

13 *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. VII, св. 2, 1/14 мај – 22. јули/4. август 1914, приредили: В. Дедијер, Ж. Анић, Београд 1980, док. бр. 310, стр. 441–442.

14 *Српско–аустријски и европски рат*. Дипломатски и други документи. Српска дипломатска преписка, Ниш 1914, док. бр. 32, стр. 35–40.

15 *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. VII, св. 2, 1/14 мај – 22. јули/4. август 1914, док. бр. 640, стр. 713–714.

чила да у преговорима своју спремност за војне акције изрази искључиво против Србије. Због тога је сматрала потребним да осигура своје залеђе према Румунији и Турској, у чему је очекивала подршку Централних сила. У захтевима које је председник бугарске владе Радославов износио представницима Тројног савеза подразумевало се да Централне силе гарантују интегритет територије Бугарске од свих напада или повреде од стране било које државе, као и да омогуће територијално проширење Бугарске на оне области на којима Бугарска има историјска и етничка права. Под тим захтевима подразумевала се територија Србије према којој су бугарске аспирације познате још из периода руско-турског рата (Avramovski, 1985: 23–24). Међутим, захтеви Бугарске изазивали су конфузију и забринутост Румуније и Грчке, којима није било у интересу прекрајање граница утврђених миром из 1913. године.¹⁶

Због недефинисаних односа и неповерења између Софије и Букурешта, Беч је све до краја јула захтевао да се Бугарска отворено не прикључује Централним силама, мада су и Немачка и Аустроугарска рачунале на њену подршку у коначном обрачуна. Међутим, чим је Турска пришла Централним силама, Берлин је инсистирао да се утврди споразум са Бугарском. После опсежних дипломатских припрема 9. августа 1914. године између немачког и аустроугарског посланика у Софији, са једне стране, и председника бугарске владе Радославова, са друге стране, усаглашени су текстови аустро-бугарског и немачко-бугарског уговора. Они су подразумевали активно војно учешће Бугарске против Србије, јер је Берлин сматрао да Бугарска за територијално проширење које јој се пактом са Централним силама обезбеђује, мора нешто и да допринесе. У уговору је јасно наведено да ће Немачка подржати територијално проширење Бугарске прикључењем „провинција на које она има историјска и етничка права, а које се налазе под влашћу оних балканских држава које нису савезнице Немачког рајха“. Упркос томе што је текст пакта 10. августа прихваћен од стране владе Бугарске, краљ Фердинанд се није сагласио са њим. Он је захтевао од Немачке и Аустроугарске да се Бугарској пактом призна проширење територије на оне области које су биле обухваћене Мирцштегском реформом из 1903. године,¹⁷ и да јој се у случају уласка Грчке у рат на страни Антанте одобри анексија области које је Грч-

16 *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. VII, св. 2, 1/14 мај – 22. јули/4. август 1914, док. бр. 678, стр. 732.

17 Мирцштегска реформа предвиђена је споразумом Русије и Аустроугарске у Мирцштегу 2. фебруара 1903. године, после угушења Илинденског устанка и односила се на Косовски, Битољски и Солунски вилајет (Антић, 2013: 326).

ка добила у ратовима вођеним 1912/1913. године. Трећи Фердинандов захтев је био да се у уговорима јасно прецизира које су балканске државе савезнице Централних сила. После ових захтева преговори за потписивање пакта са Бугарском били су одложени на неко време (Avramovski, 1985: 31–35).

Одлагање преговора додатно су подстакли и српски успеси на фронту. После победе српских снага у биткама на Церу¹⁸ и успешној контраофанзиви српске војске на Колубари, када је и последњи аустроугарски војник протеран са територије Србије, дошло је до благог отрежњења бугарског јавног мњења. Прогермански политички кругови у Софији су уз славље и весеље примали вести о паду Београда, али су их вести о успесима српске војске потпуно охладиле. О томе је најбоље сведочио писање бугарских листова које је у својим новинским чланцима анализирао дневни лист *Политика*, чији текст под насловом *У Софији*, објављен 22. децембра 1914. године, говори о шоку и отрежњењу које је доживела софијска штампа после српских ратних подвига против Аустроугарске. „Победа Србије, коју су у Софији већ били сахранили, пренула је и најшовинистичкије духове и одједном се крај свег самообмањивања осетио респект према суседу који је био тако дуго потцењиван и изазиван“ – писала је *Политика* и истицала да „Србији припада част да се ни као сусед, ни као члан словенске заједнице, није ни за длаку огрешила према Бугарској, и да је у тренуцима најтежих изазивања и искушења остала на висини. Ни оружани упади, ни бесомучно приређиване новинарске хајке, ни фантастична измишљања о хаосу у старим и новим границама Србије, све то није могло извести наше држање према Софији из такта“¹⁹. Као што видимо, спремност бугарске владе и двора да Бугарску уведе у рат против Србије у очекивању њеног брзог слома, спласнула је после аустроугарских пораза у августу и децембру 1914. године. Краљ Фердинанд и Радославов нису напустили своју политику према Србији, али су чекали погодан моменат и увидевши незгодан положај Централних сила на Балкану после војних неуспеха, стално су повећавали своје захтеве према Бечу и Берлину (Avramovski, 1985: 61).

Бугарска је одлично глумила улогу неутралног суседа према Србији током читаве 1914. године, што није ни мало пореметило активност њених комитских чета. Оружани упади бугарских комита на територију Македоније, вршени су константно још од јесени 1913. године. Током 1914. године, у време ратних сукоба са Монархијом, број бугарских чета које су угрожава-

18 Историјски архив Зајечар, *Збирка Вариа 1789–1990*, бр. кутије: 1, док. бр. 24.

19 *Политика*, 22. децембар 1914, бр. 3891, 1.

ле безбедност у пограничним деловима југоисточне Србије не престано је растао. Чолак-Антић, посланик Краљевине Србије у Софији, писао је тим поводом српској влади у Нишу²⁰ да бугарски прваци „Генадијев и ђенерал Бојацијев подстичу тајно Маћедонце, да пребаце одмах нешто чета у Маћедонију и изазову тамо устанак“²¹. У његовом извештају наводи се да су многи бугарски официри добили одсуство и отишли према српско-бугарској граници да изврше припрему чета.²²

Током 1915. године комитске акције попримиле су шири карактер јер се у четама формираним и опремљеним у Бугарској налазио и одређен број турских добровољаца и аустроугарских официра. Почетком априла 1915. догодио се силовит насртај бугарских комита на српске граничне положаје недалеко од Струмице и Валандова (Роровић, 1980: 107). После напорних борби српске снаге су успеле да одбију напад. На основу анкета и испитивања докумената код ликвидираних комита утврђено је да су њихове чете добро организоване, наоружане и извежбане у Бугарској.²³ Поводом упада бугарских јединица код Струмице на територију Србије, влада у Београду је упутила пријатељским силама ноту у којој је тражила заштиту и интервенцију. Упркос свим доказима, бугарска телеграфска агенција и сви софијски листови тврдили су да ни један бугарски официр нити војник није прешао српску границу већ да се у поменутом случају радило о локлним турским четама које су се бориле „против српског физичког и административног насиља“ у Македонији (Соколовић, 1995: 74). Слични напади и угрожавање српско-бугарске границе дешавали су се непрестано. Поред оружаних и диверзантских акција, чланови бугарске организације вршили су и енергичну пропаганду међу становништвом јужне и југоисточне Македоније. Ратно стање у којем се Србија налазила ишло им је на руку. Посебно је било значајно питање мобилизације војних обвезника са новоослобођених простора које су чланови бугарске организације користили. Један део мушког становништва из штипског и битолског краја, подстакнут бугарском пропагандом, напуштао је територију Србије како не би био мобилисан и бежао у Бугарску која је тада била војно неутрална. Поједини српски функционери предлагали су поводом тога да се становништво на југу и југоистоку Македоније не третира на

20 *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. VII, св. 2, 1/14 мај – 22. јули/4. август 1914, док. бр. 580, стр. 679.

21 *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. VII, св. 2, 1/14 мај – 22. јули/4. август 1914, док. бр. 678, стр. 732.

22 *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. VII, св. 2, 1/14 мај – 22. јули/4. август 1914, док. бр. 678, стр. 732.

23 *Политика*, 12. април 1915, бр. 3997, 1.

исти начин по питању ратних обавеза, као и становништво Старе Србије, јер би у супротном могло да дође до инцидената ширих размера (Екмечић, 1990: 262–263). Док су Бугарска и Турска организовано убацивале своје људе и стварали мреже оружаних група за деловање против српске власти, страх и несигурност поново су владали територијом Македоније (Исто, 1989: 721).

Упоредо са терористичким акцијама и пропагандним радом на тлу новоослобођених крајева подстицаним из Бугарске, Софија је водила живу дипломатску активност. Током 1915. године настављени су преговори о приступању блоку Централних сила, док су синхронизовано са њима постојали упорни покушаји сила Антанте да придобију бугарски политички врх и Бугарску сврстају на своју страну (Радијевић-Димић, 2014: 165–166). Отворена трговина како би се зграбило што више туђе земље и створила највећа држава на европском југоистоку представљала је дефиницију бугарске политике 1915. године (Храбак, 1990: 8).

Велика Британија и Русија покушавале су на све начине да ојачају свој утицај на Балкану и прихватањем уступака према Софији обезбеде њену војну и политичку подршку. Тако је Лондон био спреман да Бугарској уступи територију Македоније до линије одређене српско-бугарским споразумом из 1912. године,²⁴ док је Петроград играо на карту још увек живих сећања на ослободилачку улогу Русије и на увереност бугарских народних маса да судбина Бугарске лежи у рукама Петрограда. Дипломатска акција Антанте била је подржана од стране бугарске опозиције, а њен резултат је био калкулисање бугарске владе са могућношћу задржавања неутралности, с тим да ипак добије целу Македонију (Avramovski, 1985: 62–63). Ипак, вести о понудама Антанте алармирале су Беч и Берлин. Свесни да би стварање неког новог балканског блока против њих било опасније од сваког савезничког успеха на источном или западном фронту, флексибилније су приступили наставку преговора са Софијом. У постизању позитивног исхода преговора коришћена су сва расположива политичка средства, па чак и поткупљивање бугарских политичара. Ситуацију је додатно компликовало и приступање Италије силама Антанте. Под таквим околностима, Централне силе су интензивирале преговоре са Бугарском који су окончани 6. септембра 1915. године потписивањем уговора о савезу и тајне конвенције (Митровић, 1987: 29). Овим спо-

24 Архив Србије, Министарство иностраних дела Србије, Политичко одељење, 1912, Ф – Анекс, Д – Споразумевање са Бугарском, Уговор о пријатељству и савезу између Краљевине Србије и Краљевине Бугарске, 29. фебруар/13. март 1912, у: *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. V, св. 1, 1/14. јануар – 14/27. јули 1912, приредио: М. Војводић, Београд 1984, док. бр. 168, стр. 375–378.

септембра 1915. године Врховна команда је издала наређење Тимочкој војсци које је гласило: „На прагу смо рата са Бугарима. Бугарска је у добу мобилизације, која је за пешадију завршена 28. септембра, а за остале делове завршава се 30. септембра. Тада ће вероватно отпочети концентрација. Тимочка војска има задатак да обезбеђује гранични фронт од Св. Николе до ушћа Тимока у Дунав. По строгом наређењу наше владе, обратити командантима трупа пажњу да се уздржавају од свега што би дало Бугарима повода да нас савезницима представе као изазиваче за објаву рата“²⁵.

Непријатељска офанзива започела је 6. октобра 1915. године бомбардовањем Београда. Бугарске трупе су тада још увек биле у стању приправности. Тек 14. октобра оне су започеле напад са истока и практично удариле у леђа српској одбрани на северу. Силина бугарског удара с леђа није пореметила Другу Српску армију. Под командом генерала Степе Степановића српске снаге су успеле да одбију прве бугарске нападе. Ипак, трупе на северу нису биле довољне да зауставе вишеструко бројнијег непријатеља. Постепено повлачење са северне линије фронта утицало је и на јединице Друге Српске армије (Митровић, 2004: 210). Таква ситуација натерала је Врховну команду српске војске да се преко свог војног изасланика у Петрограду обрати за помоћ руском цару. У том обраћању наведено је да „српска војска, много слабија од аустро-немачких и бугарских снага, и поред све готовости, да на сваком кораку најупорније задржава непријатеља, ипак неће моћи одолети и спречити њихово надирање“²⁶. Због тога је тражено од Русије да предузме кораке који би на Бугарску учинили ма какав притисак у циљу задржавања офанзиве њене војске против Србије.²⁷ Упркос српским апелима за помоћ, на фронту према Бугарској се ништа није променило. Власински одред под командом потпуковника Милована Плазине пружао је ефикасан отпор бугарским снагама, међутим потез од Власине до Криве Паланке су бранили обвезници последње одбране и то махом из новоослобођених крајева који нису били превише вични ратовању. Тако је Бугарима пошло за руком и да 16. октобра пресеку железничку линију Ниш–Солун код Врања што је значило и прекид железничке везе са савезничким снагама у Грчкој (Хаци Васиљевић, 1922: 34–36).

Бугарска II армија је свом жестином напредовала на македонском фронту. Снаге Брегалничке дивизије I позива неупоредиво слабије од II бугарске армије биле су поражене и приморане на повлачење. Већ 19. октобра Бугари су успели да избију на Вардар, 20. октобра су ушли у Куманово, 22. октобра заузели Скопље и 26. октобра завладали стратешки важном Качаничком клисуром. Због лоших резултата генерал Петар Бојовић је заменио генерала Дамњана Поповића на месту команданта трупа „Нових области“, али је услед тешког стања на свим бојиштима био онемогућен да учини било шта

25 *Велики рат Србије 1914–1918*, приредили: М. Војводић, Д. Живојиновић, Београд 1970, док. бр. 100, стр. 191.

26 *Велики рат Србије 1914–1918*, док. бр. 101, стр. 192–1913.

27 *Велики рат Србије 1914–1918*, док. бр. 101, стр. 192–1913.

што би променило ситуацију на терену. Ни Друга српска армија није била у могућности да узврати ударац непријатељу, али је 9. новембра, када је фронт код Пусте реке почео да се распада пред налетом Бугара, успела да консолидује редове и потисне непријатеља према Лесковцу. Овом успеху допринео је долазак команданта дивизије, а затим и команданта армије Степановића са краљем Петром у прве борбене редове што је ретка слика у историји светског ратовања (Митровић, 2004: 210–213).

Успешна бугарска акција на крајњем југу Србије била је од великог значаја Централним силама, док је Србију у потпуности одсекла од везе са Егејским морем. Србија се тада нашла у тешкој и готово безизлазној ситуацији. Под све јачим надирањем непријатељских снага, српска војска и избеглице сливале су се на територију Косова и Метохије (Хаџи Васиљевић, 1919: 20–21). Повлачењем српске војске пут ка запоседању Србије од стране Аустроугарске и Бугарске био је отворен. Врло брзо су Беч и Софија успели да успоставе потпуну контролу над Србијом и започну са формирањем система окупационе власти. Коначно, извршена је и подела освојене територије између Двојне Монархије и Бугарске. Од 1. јануара 1916. године аустроугарски део био је у управном погледу познат као Генерални гуверман Србије, док је бугарска практично извршила анексију источне и јужне Србије. Она је свој ратни плен поделила на две војноуправне области, Моравску или Поморавијата и Македонску. Центар Моравске области, која је обухватала целу источну и јужну половину Србије у границама до 1912. године, био је у Нишу, а центар Македонске области у Скопљу. Шест нових округа бугарске окупационе управе били су: нишки, врањски, пиротски, зајечарски, ћупријски и пожаревачки. Окрузи су се делили на општине, а општине на срезове. Главну власт у окрузима имала је бугарска војска. Са њеним доласком у свим окрузима била је суспендована важност српских закона и све установе нашле су се у рукама бугарских чиновника (Стојанчевић, 1988: 57).

Окупирани крајеви Србије нису сматрани освојеним областима. Бугари су њих третирали као ослобођене крајеве или бугарске „западне“ покрајине. При томе је Софија била убеђена да је Србија као држава 1915. године заувек избрисана, и да у „ослобођеним“ крајевима уопште нема Срба. Због тога је према схватањима бугарске Врховне команде силом и режимом чврсте руке у окупираним крајевима требало неутрализовати и уништити све што подсећа на Србију и Србе. Трбало је Моравској области наметнути чист бугарски карактер. Претворити је у Моравску Бугарску. Са тим циљем на територији Србије је забрањена употреба српског језика и вођена је политика агресивне асимилације (Исто, 57).

Односи Србије и Бугарске после Другог балканског рата више нису могли бити пријатељски. Упркос настојањима званичног Београда да после обнављања рада дипломатских представништава успостави коректне односе са Софијом, пораз у Другом балканском рату и губитак територија одлукама мировне конференције у Букурешту, нису допуштали политичком руководству Краљевине Бугарске да то

искрено и прихвати. Званична Софија је током 1914. године само симулирала неутралност припремајући се за обрачун са Србијом. Чак и током првих месеци Великог рата, док је Бугарска гласно истицала своју војну неутралност, њени листови критиковали су одбрамбену политику Краљевине Србије, пласирајући при томе велики број неистина посвећених квалитету српске управе у новоослобођеним крајевима и третману које српски живаљ Старе Србије и Македоније има од стране централних власти. Упоредо са пропагандним активностима, комитске чете организоване од стране активних бугарских официра непрестаним провокацијама и упадима угрожавале су српско-бугарску границу у јужним деловима Краљевине Србије. Такви, само привидно коректни односи Београда и Софије, биће дефинитивно покварени приступањем Бугарске блоку Централних сила и њеним уласком у рат против Србије. Јесен 1915. године доносио је са собом повлачење српске војске пут Косова и Метохије и Албаније и најавио почетак великог страдања српског цивилног становништва под бугарском и аустроугарском окупационом управом.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Србије – Београд: Министарство иностраних дела Србије – Политичко одељење.

Историјски архив Зајечар – Збирка Вариа 1789–1990.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996, I, 1876–1918. priredio: M. Stojkovic. Beograd 1998.

Veliki rat Srbije 1914–1918, приредили: М. Војводић, Д. Живојиновић. Београд 1970.

Време безумља: документи о бугарским злочинима у врањском крају 1915–1918, приредило: А. Трајковић. Београд 1981.

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. VII, св. 1, 1/14. јануар – 30. април/13. мај 1914, приредили: В. Дедијер, Ж. Анић. Београд 1980.

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. VII, св. 2, 1/14 мај – 22. јули/4. август 1914, приредили: В. Дедијер, Ж. Анић. Београд 1980.

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. V, св. 1, 1/14. јануар – 14/27. јули 1912, приредило: М. Војводић. Београд 1984.

Српско–аустројски и европски рат. Дипломатски и други документи. Српска дипломатска преписка. Ниш, 1914.

ШТАМПА

Политика, Београд: 31. мај, 23. април, 22. децембар 1914; 12. април 1915.

ЛИТЕРАТУРА

Avramovski, Živko. *Ratni ciljevi Bugarske i Centralne sile 1914–1918*. Београд: ISI, 1985.

Антић, Дејан. „Македонско питање на размеђи векова као предмет раздора Краљевине Србије и Кнежевине Бугарске“. У *Радови Филозофског факултета*, бр. 15, књ. 2. Пале: Филозофски факултет Пале, 2013.

Антић, Дејан. „Српска штампа о Сарајевском атентату и приликама пред почетак Великог рата 1914. године“. *Комуникацијни технологије* Том 3. Кијв, 2014.

Влахов, Тодор. *Отношенията между България и Централните сили во време на войните 1912–1918*. Софија, 1957.

Екмечић, Милорад. *Стварање Југославије 1790–1918*, II. Београд: Просвета, 1989.

Екмечић, Милорад. *Ратни циљеви Србије 1914*. Београд: СКЗ, 1990.

Екмечић, Милорад. *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492–1992)*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.

Јовановић, Јован. *Борба за народно уједињење 1914–1918*. Београд: Геца Кон, 1938.

Митровић, Андреј. „Тајни уговор између Централних сила и Бугарске од 6. септембра 1915.“. *Међународни проблеми* 3–4 (1978).

Митровић, Андреј. *Устаничке борбе у Србији 1916–1918*. Београд: СКЗ, 1987.

Митровић, Андреј. *Србија у Првом светском рату*. Београд: СКЗ, 2004.

Митровић, Андреј. *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро-Угарске и Немачке, 1908–1918*. Београд: Завод за уџбенике, 2011.

Николајевич Трубецки, Григорије. *Рат на Балкану 1914–1917. и руска дипломатија*. Београд: Просвета, 1994.

Попов, Дмитар и Божилов, Иван. *Историја Бугарске*. Београд: Сlio, 2008.

Роровић, Nikola. „Antanta i srpsko-bugarski odnosi u Prvom svetskom ratu“. У *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku*, I. Београд: ISI, 1980.

Радојевић, Мира и Љубодраг Димић. *Србија у Великом рату 1914–1918*. Београд: СКЗ, 2014.

Соколовић, Крста. *Хиљаду дана страдања. Ратни дневник телеграфисте војводе Степе Степановића*. Ниш: Просвета, 1995.

Стојанчевић, Владимир. „Систем бугарске окупационе управе у Србији

- у време Топличког устанка 1917“. У Србија и српски народ за време рата и окупације 1914–1918. године. Лесковац: Народни музеј, 1988.
- Хаџи Васиљевић, Јован. *Српска војска у европском рату*. Нови Сад, 1919.
- Хаџи Васиљевић, Јован. *Бугарска зверства у Врању и околини*. Нови Сад, 1922.
- Храбак, Богумил. *Силе Антанте и Сједињене америчке државе према Бугарској 1915 – 1918*. Врање: Народни музеј, 1990.

Дејан Д. Антић
Милена Коцић

THE SURVEY OF SERBIAN – BULGARIAN RELATIONS DURING 1914/1915. YEAR

Summary: With the escalation of the Second Balkan War in 1913, the Kingdom of Serbia and Kingdom of Bulgaria had cut off their diplomatic relations. Former allies and partners, due to the different military and political goals, had become the severe enemies.

The aim of this paper is to present some segments within the scope of the Serbian-Bulgarian relationship after the Balkan Wars 1912/1913, and especially after the reestablishment of the diplomatic contacts in January 1914 until the autumn of 1915. The special attention has been paid to the attempts of the political leadership from Sofia to produce, by using the negative propaganda, the destabilization of the safety situation in the newly liberated regions of Serbia, as well as to the attitude of Kingdom of Bulgaria toward the Austro-German aggression against Serbia during the second half of 1914. The authors have also discussed the position of the official Sofia toward the Balkan policy of the Central Powers at the beginning of the First World War, until Bulgaria had joined that block in September 1915.

Key words: Kingdom of Bulgaria, Kingdom of Serbia, Propaganda, Newly liberated regions, First World War.

